

MISLAV KUKOČ

Filozofski fakultet u Splitu / Institut društvenih znanosti
Ivo Pilar – Centar Split, Hrvatska

LIBERALNA DEMOKRACIJA VERSUS NEOLIBERALNA GLOBALIZACIJA

Sažetak: Premda je globalizacija posljednjih desetljeća ubrzano napredovala paralelno s razvojem liberalne demokracije u mnogim do tada nedemokratskim državama, teško bi se moglo kazati da prevladavajući procesi neoliberalne globalizacije učvršćuju razvitak globalne demokracije i vladavine prava. Upravo suprotno, globalizacija onemogućuje tradicionalnu liberalnu demokraciju te izaziva potrebu za dodatne demokratske mehanizme. Međutim, naddržavna demokracija, jednako kao i potencijalni neslužbeni oblici globalne demokracije u praksi pokazuju mnogo više demokratskih deficita nego vjerodostojnosti. Na drugoj strani, neoliberalizam, odnosno libertarianizam, koji je općenito zadat kao neprijeporna filozofska matrica i politički obrazac suvremene globalizacije, nema mnogo toga zajedničkog s filozofijom socijalnog i političkog liberalizma i na njemu temeljenim idealom liberalne demokracije dobro uređenoga društva.

Ključne riječi: globalizacija, globalizam, liberalizam, libertarianizam, neoliberalizam, demokracija

Od početka 1990-tih - kada je liberalizam predstavljao svježju i poželjnu *a priori* pozitivnu političku orijentaciju čije su temeljne ideje: sloboda, ljudska prava, idejni i politički pluralizam, u većoj ili manjoj mjeri zastupale sve političke opcije – do danas značenje pojma liberalizma znatno se izmijenilo, poglavito u percepciji javnosti. Naime, socijalne, političke, kulturne i gospodarske ideje liberalizma, odnosno liberalne demokracije zasjale su kao slobodarske ideje vodilje općesvjetskog pokreta za slobodu dojučerašnjih sužnjeva totalitarizma, ne samo u postkomunističkim zemljama nego na svim kontinentima, poglavito tamo gdje su rušeni totalitarni režimi aparthejda, lijevih i desnih diktatura. Opće oduševljenje globalnim povijesnim slomom komunizma početkom 1990-tih potaklo je američkog teoretičara Francisa Fukuyamu da proglasi kraj povijesti čovječanstva, povijesti koja je dovršena konačnim porazom komunističke diktature, odnosno nastupanjem zemaljskoga raja liberalne demokracije i općeljudskog napretka i slobode (Fukuyama, 1992).

Premda je slom komunizma na našim prostorima rezultirao raspadom Jugoslavije u vrtlogu ratnih razaranja, pa su, primjerice u Hrvatskoj, jamačno i u drugim postjugoslavenskim državama, nacionalna emancipacija i sloboda, te izgradnja suverene nacionalne države, razumljivo, postali prioriteti, navedene ideje liberalizma, ipak su bile

nedvojbeno prihvaćene, poglavito među mlađom, obrazovanom urbanom populacijom, te su pridonijele rastu popularnosti političkih stranaka liberalne provenijencije.

Što se to od početka 1990-tih, tijekom proteklih petnaestak godina, izmijenilo da je teorija, a pogotovo praksa liberalizma i na svjetskom i na domaćem planu izgubila svoju zavodljivost, atraktivnost i bezrezervno prihvaćanje?

Dijametralno suprotno Fukuyaminoj liberalnoj utopiji sretnoga kraja povijesti, započela je nova povijest epohe globalizacije u kojoj se njezina liberalna, odnosno neo-liberalna idejna podloga okrivljuje za sve zlo koje globalizacija sa sobom nosi: slabiju socijalnu i zdravstvenu sigurnost, gubitak radnih mjesta, odnosno više rada uz nižu zaradu, ugroženost životnog okoliša, suvereniteta države i kulturnog identiteta nacije. Dakle, prethodno navedene pozitivne ideje liberalizma u aktualnim globalizacijskim uvjetima sve se više gube iz vida, a u prvi plan se, pod imenom neoliberalnog globalizma, ističu negativne posljedice globalizacije, za što se optužuje neoliberalna politika glavnih svjetskih transnacionalnih centara moći.

U postkomunističkim zemljama isto se tako, uz neoliberalnu gospodarsku politiku vezuje i domaća politika pretvorbe i privatizacije, koja je uz kriminal i bogaćenje malobrojnih dovela do masovne nezaposlenosti i osiromašenja većine. Tome valja pridodati i rasprodaju nacionalnog bogatstva - od banaka i telekomunikacija, do hotela i ostalih atraktivnih turističkih sadržaja – viđenu također kao učinak trendova neoliberalne globalizacije.

Što, dakle, danas znači: biti liberal i zastupati liberalni svjetonazor? Znači li to biti bezosjećajni egoist, beskrupulozni tajkun, lopov, mafijaš, anacionalni konzument globalnih gospodarskih i kulturnih anglo-saksonskih ikona „made in China“: Coca-cola i McDonalds, IBM i Microsoft, Nokia i Motorola, Vodafone i Telecom, Tolkien i Harry Potter, CNN i Big brother?

Da bismo pokušali shvatiti odnos liberalizma i globalizacije, krenimo najprije s definicijom pojmova, i to prvo globalizacije.

ŠTO JE TO GLOBALIZACIJA?

Poput nekih drugih pojmova i fenomena što obilježuju aktualnu epohu, kao što su multikulturalizam, sudar civilizacija, bioetika ... i pojam *globalizacije* ušao je u široku uporabu relativno nedavno. Doduše, termini ‚globalizirati‘ i ‚globalizam‘ skovani su u članku objavljenom pred šezdesetak godina (Reiser & Davies, 1944: 212, 219), a imenica ‚globalizacija‘ prvi se put pojavila 1961.g. u Websterovu *Rječniku američkog engleskog jezika* (Webster, 1961: 965). Međutim, sve do polovice 80-tih godina XX st. riječi ‚globalnost‘, ‚globalizacija‘ i ‚globalizam‘, kao i pojmovi ‚globalno tržište‘ ili ‚globalna ekologija‘ bili su uistinu nepoznati. Sve do pred kraj XX st. u raspravama o svjetskim pitanjima znatno više su se rabile izvedenice ‚međunarodnih‘, odnosno ‚internacionalnih‘, nego ‚globalnih‘ odnosa. Premda je termin ‚globalizacija‘ nastao kao amerikanizam (globalization), posljednjih desetljeća, uz manjinsku francusku inačicu ‚mondijalizacija‘ (mondialisation) naglo se proširio na gotovo sve svjetske jezike. Recentna popularnost novoga pojma rezultirala je njegovim brojnim protuslovnim defini-

cijama. Dok u normativnom smislu neki globalizaciju povezuju s napretkom, prosperitetom i mirom, drugi pak, globalizaciju doživljuju kao nazadovanje, katastrofu i propast. Glede određenja globalizacije nitko nije indiferentan, a mnogi su zbunjeni, budući da globalizaciju još uvijek nitko ne doživljava kao samorazumljiv pojam, kao što je, primjerice, svakome jasan pojam internacionalizacije ili ‚međunarodnih odnosa‘. Nije tu ništa čudno niti neočekivano. Sličnu je zbunjenost svojedobno bio izazvao Jeremy Bentham kada je krajem 18. stoljeća skovao tada teško razumljiv pridjev ‚međunarodni‘ (international). U vremenu kada su se dominantni oblici društvenog života: proizvodnje, razmjene, komunikacije zadržavali isključivo u okviru autarkičnih državnih zajednica, a narod se, po uspješnoj provedbi građanske revolucije, tek počeo afirmirati kao subjekt društvenih i političkih odnosa, ‚međunarodni odnosi‘ predstavljali su teško shvatljivi novum koji je tek u društveno-povijesnoj praksi narednog 19. stoljeća trebao zaživjeti da bi potom, kao što je to danas slučaj, kako u teorijskoj elaboraciji, tako i u svakodnevnom govoru postao samorazumljiv pojam koji ne traži posebna objašnjenja. Jednako su tako različita sporna i protuslovna određenja pojmova ‚globalizacija‘ i ‚globalizam‘ danas rezultanta još nepoznatih i nespoznatih deterritorijaliziranih svjetskih odnosa u kojima glavni akteri više nisu narodi niti nacionalne države, pa se globalna zbivanja zato više ne mogu smisleno obuhvatiti pojmom međunarodnih ili internacionalnih odnosa (Scholte, 2000: 43-44; Taylor, 1995: 14).

Svoju analizu započeti ću s određenjem globalizacije iz *Interdisciplinarnog rječnika: Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju*, kojemu sam jedan od autora: «Globalizacija je složen i proturječan proces izgradnje svijeta kao cjeline stvaranjem globalnih institucionalnih struktura, tj. struktura koje organiziraju već postojeće globalno polje, i globalnih kulturnih oblika, tj. oblika koji su ili proizvedeni globalno dostupnim sredstvima ili njima transformirani. Očituje se kao a) *gospodarskotržišno ujedinjenje svijeta* s uniformiranim obrascima proizvodnje i potrošnje; b) *demokratsko ujedinjenje svijeta* na temelju postojanja zajedničkih interesa čovječanstva, kao što su jednakost, zaštita ljudskih prava, vladavina prava, pluralizam, mir i sigurnost, te c) *moralno ujedinjenje svijeta* oko nekih središnjih humanističkih vrijednosti bitnih za održivi razvoj čovječanstva» (Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001.: 178-179).

Jedan drugi izvor navodi da se «*globalizacija* odnosi na općesvjetski fenomen tehnolojske, gospodarske, političke i kulturne razmjene koja se pronosi modernom komunikacijskom, transportnom i pravnom infrastrukturom, kao i svjesnim političkim izborom otvorenih prekograničnih veza u međunarodnoj trgovini i financijama. Tim se terminom opisuje kako ljudi diljem svijeta postaju međusobno sve više isprepleteni u gospodarskom, političkom i kulturnom smislu» (<http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization>).

Mnogo preciznije u smislu koji želim naglasiti *Međunarodni monetarni fond* određuje globalizaciju kao «rastuću gospodarsku međuzavisnost zemalja diljem svijeta kroz narasli opseg i raznolikost prekograničnih transakcija roba i usluga, slobodni protok međunarodnog kapitala, te sve brže i razgranatije širenje tehnologije». U istome pravcu *Međunarodni forum o globalizaciji* nju kritički ocjenjuje kao «aktualno općesvjetsko kretanje prema globaliziranom gospodarskom sustavu kojim dominiraju nadnacionalne trgovačke korporacije i bankarske institucije koje nisu pod nadzorom ni demokratskih procesa niti nacionalnih vlada» (<http://www.ifg.org/analysis.htm>).

Jan Aart Scholte u svojoj instruktivnoj i kompetentnoj knjizi *Globalization: a critical introduction* navodi da se prepirke i konfuzija oko globalizacije javljaju poradi brojnih veoma različitih njezinih shvaćanja. On smatra da se najrazličitije međusobno protuslovne definicije globalizacije mogu grupirati oko najmanje pet široko shvaćenih njezinih određenja: 1) globalizacija kao *internacionalizacija*, 2) globalizacija kao *liberalizacija*, 3) globalizacija kao *univerzalizacija*, 4) globalizacija kao *westernizacija* ili *modernizacija* i 5) globalizacija kao *deteritorijalizacija* ili širenje *nadprostornosti* (Scholte, 2000: 44-50). Iako se Scholte opredjeljuje za posljednju spomenutu definiciju i na njoj gradi svoje shvaćanje globalizacije, dok ostale odbacuje kao suvišne koncepcije, u svojoj interpretaciji globalizacije fokusirat će se na one njezine dimenzije označene kao *liberalizacija* i *westernizacija* ili *modernizacija*.

NEOLIBERALNI GLOBALIZAM

Metodologijski, naime, možemo razlikovati globalizaciju kao sveprisutni realitet u opstojećem svijetu, kao vrijednosno neutralni fenomen sa svojim pozitivnim i negativnim sastavnicama i značajkama, kao što implicira naša gore navedena definicija, od globalizacije kao neo-liberalno usmjerene gospodarske i društvene politike kojom upravljaju vodeći svjetski centri moći, na što se fokusiraju kasnije gore navedene definicije. Međutim, takva vrsta pro-globalizacijske politike obično se označuje kao *globalizam*. U već spomenutom *Interdisciplinarnom rječniku* definirali smo globalizam kao «stav, nauk i ideologiju koja promiče načelo međuovisnosti i jedinstva čitavog svijeta, svih naroda i država na račun nacionalnog i državnog partikularizma. Za razliku od srodnih pojmova *kozmpolitizma*, koji naglasak stavlja na kulturni identitet prednacionalnog ,građanina svijeta‘ i *internacionalizma*, koji zastupa ideologiju revolucionarnog ,bratstva‘ među narodima, ideja *globalizma* temelji se na postnacionalnom gospodarskom, informatičkom i interkulturalnom planetarnom povezivanju i međuovisnosti. No, kao i u slučaju proleterskog ili socijalističkog internacionalizma koji je služio kao ideologijsko pokriće za sovjetsku, odnosno velikorusku hegemoniju nad ostalim narodima komunističkog bloka, tako se i iza ideje globalizma može skrivati nakana gospodarske i kulturne hegemonije zapadnih sila» (Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001.:179).

Takav pro-globalistički pristup fenomenu izjednačuje globalizaciju s *westernizacijom* ili *modernizacijom*, poglavito u njezinom ,amerikaniziranom‘ obliku (Spybey, 1996; Taylor, 2000; usp. i Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001.: 26, 625). Immanuel Wallerstein u svojoj teoriji svjetskog sustava naglašuje da se globalizacija ne može interpretirati odvojeno od povijesnog razvoja kapitalističkog svjetskog sustava. (<http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>)

U skladu s navedenim pristupom globalizacija se nadaje kao dinamičan proces tijekom kojega se društvene strukture modernizacije (racionalizam, liberalizam, kapitalizam, industrijalizacija, birokracija, znanost i tehnologija) nezaustavljivo šire svijetom uništavajući kulturni identitet ne-zapadnih civilizacija.

Zgodnu ilustraciju navedene postavke navodi Anthony Giddens: «Jedna moja prijateljica bavi se proučavanjem seoskog života u srednjoj Africi. Zabačeni predio u koje-

mu je trebala provesti terenska istraživanja prvi je put posjetila prije nekoliko godina. Kad je stigla bila je pozvana da večer provede u domu jednog mještanina. Očekivala je tamo saznati ponešto o načinima na koje se ova izolirana zajednica tradicionalno navečer zabavlja. Večer se umjesto toga pretvorila u zajedničko gledanje „Sirovih strasti“ na videu. Film u to doba još nije bio stigao niti u londonska kina» (Giddens, 2005: 29).

U istome smislu globalizacija se nadaje kao najvažniji i najdjelotvorniji instrument nastavljanja dominacije Zapadne civilizacije nad ostalim svjetskim civilizacijama, te se očituje kao *hiperkapitalizam*, kao imperijalizam McDonalda (mekdonaldizacija: Ritzer, 1999), Hollywooda i CNN-a (Schiller, 1991), kao neo-kolonijalizam. U tome smislu Martin Khor zaključuje: «Globalizacija jest isto ono što mi u Trećem svijetu već nekoliko stoljeća nazivamo kolonijalizam» (Khor, 1995). Mnogi interpreti smatraju da danas svijetom vladaju globalne korporacije, posebno optužujući *Svjetsku banku* (WB) i *Svjetsku trgovinsku organizaciju* (WTO) da su uzurpirali moć od država i lokalnih vlasti (Barnet & Cavanagh, 1994; George & Sabelli, 1994; Korten, 1995; Berger, 1999).

Novoinauguriranim procesom globalizacije ne samo da se nastavlja, nego se i povećava nejednakost, kako između bogatih i siromašnih zemalja, tako i između zapadne i ne-zapadnih civilizacija (Huntington, 1996; Hurrell & Woods, 1999). Globalizacija se na taj način očituje kao oblik postkolonijalnog imperijalizma koji ne samo da produbljuje eksploataciju „periferije“ od strane „centra“, odnosno „Juga“ od strane „Sjevera“, već listi žrtava globalizacije pridodaje i većinu postkomunističkih zemalja Drugog svijeta (tzv. „poluperiferija“), poglavito onih koje trajno ostaju „istočno od raja“ - izvan novouspostavljene željezne zavjese između Europske Unije i euroazijskog (jugo)istoka. U odnosu na navedene zemlje globalizacijski procesi uzrokuju permanentne financijske i gospodarske krize, uznapredovano osiromašenje kao posljedicu programa prilagođavanja propisanih od strane MMF-a i Svjetske banke, daljnje deprivilegiranje u svjetskoj trgovini, narasle ekološke posljedice industrijskog zagađenja bez gospodarske dobiti, kao i kulturni imperijalizam što ga nameću globalne komunikacije (Thomas & Wilkin, 1997). Globalizacija je na taj način frustrirala nade i očekivanja da će dekolonizacija dati zemljama u razvoju jednake mogućnosti i pravo na samoodređenje u međunarodnim odnosima. (Scholte, 2000: 35, 40, 242)

LIBERALIZAM I LIBERTARIANIZAM

Vratimo se sada pojmu liberalizma, kako bismo pokušali odgovoriti na temeljno pitanje s početka članka: Što je liberalizam i kako se on prometnuo iz anđela slobode i napretka u demona dužničkog ropstva i zatiranja identiteta?

Pojam liberalizma dolazi iz lat. *liberalis*, što znači: slobodouman. Liberalizam ime- nuje socijalnu i političku filozofiju i nauk prema kojemu su sloboda i individualizam temeljna načela vrednovanja čovjeka, društva i svih društvenih ustanova, poglavito države, čija je jedina funkcija zaštita pojedinaca i njihova vlasništva. U svrhu dobrobiti *svih* pojedinaca, liberalizam promiče demokraciju kao najbolji državni poredak, ali se protivi populizmu kao apsolutnoj prevlasti većine nad manjinom, te mu suprotstavlja ideju tolerancije i pluralizma, kao i nužnost zaštite manjine od mogućeg terora većine.

Iz ideje tolerancije proizlazi i liberalno načelo jednakosti po kojemu su svi ljudi ravnopravni bez obzira na spol, rasu, vjeru, naciju, stalež, politička i druga uvjerenja... Načelo jednakosti ne zagovara se, međutim, u sferi gospodarskih odnosa budući da narušava jednu od glavnih svetinja ekonomskog liberalizma - neupitnost privatnog vlasništva kao temelja društvenog bogatstva. Liberalizam stoga zastupa minimalnu državu (*laissez-faire*) koja ustavnopravno regulira tržišne odnose i zaprećuje njihovo kršenje (pravna država), a protivi se socijalnoj državi blagostanja (*welfare state*) (Spajić-Vrkaš, Kukoč, Bašić, 2001: 291-292.). Navedena posljednja tri načela klasičnog liberalizma prisutnija su, poglavito u SAD, u političkoj i ekonomskoj teoriji i praksi konzervativizma, nego autentičnog liberalizma koji u SAD ima bitno drukčije značenje. No, na spomenutim načelima, poglavito na načelu minimalne države i slobode i neograničenog prava privatnog vlasništva, izgrađena je aktualna doktrina ekonomskog neoliberalizma kao ideološki temelj neoliberalne globalizacije.

Neoliberalizam se izravno nadovezuje na klasični i ekonomski liberalizam, koji je temeljen na uvjerenju da je jedini bitni oblik slobode sloboda od prisile i svekolikih ograničenja. Neoliberalizam favorizira *laissez-faire* ekonomsku politiku, odbacujući bilo kakvu intervenciju države u proizvodno-ekonomskoj sferi kao oblik prisile koji ograničuje ekonomsku slobodu pojedinaca. Neoliberalizam je u tome smislu blizak, filozofskoj, političkoj i ekonomskoj teoriji poznatoj kao *libertarianizam*. Libertarianizam je jednostrani i ekstremni oblik liberalizma: krajnja individualistička filozofska, politička i ekonomska doktrina čiji su rodonačelnici i glavni zastupnici američki filozofi Robert Nozick, David Friedman, Murray N. Rothbard, kao i teoretici okupljeni oko Instituta Ludwig vom Mises.

Libertarianizam se zalaže za apsolutnu slobodu i autonomiju nekontroliranog tržišta, privatnog vlasništva, krajnju suverenost pojedinca, vladavinu zakona, ali isključivo u okvirima "minimalne države", ustrojene na *laissez-faire* načelu, čija je jedina funkcija da jamči 'fair' odnose na neograničeno slobodnom tržištu. Libertarianizam se, stoga, snažno protivi bilo kakvom obliku državnog nadzora. Temelji se na uvjerenju da tržišno natjecanje samo po sebi vodi napretku i slobodi svekolikog čovječanstva. Stoga se neoliberalna doktrina libertarianizma zalaže za ukidanje državnog nadzora prekograničnih kretanja novca, kapitala, roba i usluga, također se protivi i državnoj kontroli cijena, nadnica, trgovinskih transakcija. Nadalje, traži se posvemašnja privatizacija gospodarstva, poglavito proizvodnje roba i usluga, kao i smanjenje državnih jamstava socijalne sigurnosti radnika, kao što su minimalne plaće, radni i ekološki uvjeti, sigurnost radnog mjesta i slično (Nozick, 1974; Rothbard, 1982).

Ukratko, neoliberalni libertarianizam odbacuje državne strategije gospodarskog razvoja koje su prevladavale u pred-globalizacijskom razdoblju.

LIBERALNA DEMOKRACIJA „DOBRO UREĐENA DRUŠTVA“

Za razliku od libertarianizma, odnosno neoliberalnog globalizma, filozofija političkog liberalizma promiče ideju liberalne demokracije „dobro uređena društva“ koja stavlja naglasak na koncept slobodnog demokratskog društva i pravne države, temeljene na vladavini zakona.

Izrastao na iskustvima sloma liberalnog kapitalizma tijekom velike krize 1929-33., *politički i socijalni liberalizam*, ne odbacujući tržište i individualizam, na prvom mjestu ističe socijalna prava pojedinaca koja mora osigurati država: puna zaposlenost, mirovine, socijalna i zdravstvena skrb. Na tim se načelima temelji teorija socijalne države J. M. Keynesa.

Liberalni filozofi Ronald Dworkin i John Rawls zastupaju teoriju „afirmativne akcije“, odnosno pozitivne diskriminacije u korist deprivilegiranih društvenih skupina, te ističu načelo pravednosti kao poštenja (fairness) u „dobro uređenom društvu“, tj. liberalno-demokratskom društvu (Rawls, 1972: 302, 1996: 5-6; Dworkin, 1977, 1985, 1990).

Slične koncepcije socijalno tržišne ekonomije i reguliranog liberalizma javljaju se u Njemačkoj, najprije u formi reguliranog liberalizma (*Ordoliberalismus*) u djelu Friedricha von Hayeka i Ludwiga von Misesa, a potom kao socijalni liberalizam Freiburške škole na čelu s Ludwigom Erhardom. Politička filozofija socijalnog liberalizma, koja se nakon povijesnog sloma komunizma proširila i na ostale srednjoeuropske zemlje, polazi od pojedinca kao *društvenog* bića, te zastupa koncept socijalno-tržišnog gospodarstva, pri čemu društvene i državne institucije afirmativno vrednuje kao instrumente zaštite i boljitka svih osoba, uključujući, prije svega, njihovu socijalnu sigurnost, poglavito pravo na rad, minimalnu plaću, socijalnu i ekološku zaštitu.

LIBERALNA DEMOKRACIJA I GLOBALIZACIJA

Odnos između liberalne demokracije i globalizacije prilično je kontroverzan i u sebi protuslovan, te sadrži pozitivne i negativne efekte.

Prva asocijacija na odnos demokracije i globalizacije je pozitivna; pojava globalizacije krajem prošloga stoljeća, pogotovo njezino širenje i ovladavanje, kako gospodarskom zbiljom, tako i duhovnom situacijom vremena, nastupa paralelno s prevratničkim nastupom liberalne demokracije u mnogim do tada nedemokratskim državama u Srednjoj i Istočnoj Europi, Africi, Aziji i Latinskoj Americi. Takozvani «treći val» demokratizacije početkom 90-tih godina XX st. (Huntington, 1991) nastupa u bliskoj svezi sa suvremenom globalizacijom, štoviše, kao njezin izravni učinak i proizvod. Uzajamni utjecaji nadteritorijalnih globalizacijskih odnosa i širenja liberalne demokracije u do tada nedemokratskim državama kasnog XX st. su neosporni. Primjerice, kampanja globalnih ljudskih prava, globalni mass mediji, Internet i satelitske interkontinentalne komunikacije – svi ti i slični globalizacijski usputni učinci pružili su demokratsku potporu rušenju mnogih autoritarnih i totalitarnih vladavina, poput komunističkih i apartheid režima, te vojnih diktatura diljem svijeta. Ili, drugim riječima, neoliberalna politika globalizacije ohrabivala je demokratizaciju države.

Na drugoj strani, od svojega antičkoga podrijetla pa sve do danas, demokracija kao politički poredak, vazda se prakticirala na teritorijalno ograničenom prostoru, odnosno u društvenoj zajednici ograničena opsega, kao što je to bio grčki *polis* u antičkome dobu, te nacionalna država u modernoj eri liberalne demokracije.

U westfalskom međunarodnom poretku, demokracija se uspostavlja kada se ljudi na određenom području organiziraju u nacionalnu zajednicu u okviru suverene države u kojoj je vlast podvrgnuta javnom nadzoru. Liberalne demokracije imaju, također, više-stranački politički sustav, u kojemu se političke stranke natječu na slobodnim izborima, zatim neovisne medije, obrazovane građane i pravnu državu.

Globalizacija, nasuprot, promovira ne-nacionalne, odnosno nad-nacionalne ustanove i zajednice s prekograničnim odnosima u gospodarskoj, kulturnoj, kao i u svim ostalim sferama društvenog života.

Nadteritorijalnu, transgraničnu dimenziju globalizacije Ulrich Beck ilustrira sljedećom pričom: „21,10 sati; na berlinskom aerodromu Tegel prijateljski rutiniran glas obavještava umorne putnike koji čekaju, da je njihov avion za Hamburg konačno spreman za ukrcavanje. Glas pripada Angeliki B. iz Kalifornije koja sjedi pred svojim monitorom. Služba obavijesti berlinskog aerodroma opslužuje se nakon 18 sati po lokalnom vremenu on-line iz Kalifornije i to iz jednako jednostavnih kao i razumljivih razloga: kao prvo, tamo se ne moraju plaćati dodaci za večernji rad, kao drugo, tamo su doprinosi i davanja na plaće za isti rad znatno niži nego u Njemačkoj. Telekomunikacija to čini mogućim – nastavlja Beck - Raspada se premisa industrijskih društvenih radnih sustava koja se naizgled ne može ukinuti; potreba da se na jednom određenom mjestu zajedno radi kako bi se proizvele robe i usluge, više ne vrijedi“ (Beck, 2003: 44).

Kao što u navedenom primjeru radne kooperacije, odnosno proizvodnje roba i usluga globalizacija na do jučer nezamislivi način nadilazi teritorijalni princip, prema istom načelu i mogućnosti ona ugrožava i državnu suverenost.

Kao takva, globalizacija dovodi u pitanje liberalnu demokraciju na razini države i stvara potrebu za dodatne demokratske mehanizme. Ili, drugim riječima, teritorijalistička državo-centrična narav tradicionalne liberalne demokracije postaje neadekvatna u suvremenom globaliziranom svijetu u kojemu društveni odnosi postaju bitno određeni nadteritorijalnošću. Globalnoj demokraciji, da bi postala učinkovita, nije više dovoljna demokratska država. U načelu, rast višeslojne vladavine lokalnih, regionalnih i opće-svjetskih organa i ustanova mogao bi biti izgledan za napredak demokracije za koji je važna decentralizacija, nadzor organa vlasti, pluralizam i participacija. U praksi, međutim, postsuverenistička vladavina koju nudi globalizacija pokazuje se neprijeporno manje demokratskom nego što je to vlast na nacionalnoj razini u suverenoj državi. Premda se aktualni svjetski trendovi decentralizacije na svim razinama vlasti općenito ocjenjuju dobrodošlim, to automatski ne znači demokratski napredak, nego prije demokratski deficit, ako primjerice lokalna mafija ovlada gradskim ili općinskim tijelima i ustanovama. Nerijetki su slični primjeri diktature i samovolje korupiranih lokalnih dužnosnika. Jednako tako i naddržavna i nadnacionalna demokracija regionalnih vlasti ili oblika globalne vladavine pokazuje čak i više demokratskog deficita. Poglavitito se to odnosi na institucije Europske Unije i Ujedinjenih naroda, koje se znatno više iskazuju kao birokratske nego demokratske ustanove.

NESLUŽBENI KANALI ,GLOBALNE DEMOKRACIJE‘

Na drugoj strani, globalizacijski procesi trebali bi otvarati prostor za nove forme demokratskog sudjelovanja i odlučivanja izvan ustanova javne vlasti, koje prevladavaju u uvjetima tradicionalne demokracije. Nadteritorijalni, naddržavni i nadnacionalni karakter globalizacije promovira različite neslužbene oblike participacije građana preko *globalnog tržišta, globalnih informatičkih i komunikacijskih tehnologija* te kroz *globalno civilno društvo*.

1. Globalno tržište

U tzv. tržišnoj demokraciji potrošači i dioničari ‘glasuju’ svojim lisnicama i kupnjom dionica tvrtki koje nude najveću dobit na tržištu. U takvoj gospodarsko-tržišnoj ‘rekonstrukciji’ demokracije, suverenost se preseljava iz nacionalne države na globalno tržište. Dok se u državi demokracija fokusira na prava i dužnosti građana, demokracija tržišta se usmjeruje na kakvoću proizvoda s ciljem maksimalnog zadovoljavanja kolektivnih ljudskih potreba. Ipak, ‘potrošački izbor’ ‘glasovanja lisnicom’ ima općenito veoma ograničen utjecaj na razvoj demokracije, jednako kao što i dioničari predstavljaju privatne interese bogate, povlaštene elite u znatno većoj mjeri nego *demos* u cjelini. Tomu nasuprot, rastuća koncentracija kapitala u moćnim transnacionalnim korporacijama koje nisu podvrgnute nikakvom javnom, dakle demokratskom nadzoru, nadaje se kao glavna kočnica demokracije.

2. Globalne komunikacije

Uloga globalnih komunikacija u razvitku alternativnih izvora globalne demokracije na prvi pogled izgleda uvjerljivija od tzv. tržišne demokracije. Već je 60-tih i 70-tih godina XX st. Marshall McLuhan tvrdio da ‘komunikacije pretvaraju svijet u globalno selo’. Globalne komunikacije su uistinu bitno i višestruko doprinijele svjetskom trijumfu demokracije, navlastito u pogledu povijesnog sloma komunizma, primjerice važan je njihov doprinos pobjedi Solidarnosti u Poljskoj ili rušenju Berlinskog zida. Također, elektronske vijesti na Internetu, video telekonferencije i interaktivna televizija pružaju velike mogućnosti za poboljšanje komunikacije među građanima. Tzv. *elektronska* ili *digitalna demokracija* u bliskoj budućnosti može ostvariti mogućnosti demokratskog donošenja odluka na globalnoj razini u mjeri koju teritorijalna demokracija ne bi nikada mogla ni izbliza dostići. Na taj način ‘umreženi građani’ (*netizens*) *virtualnog polisa* ili bolje kazano *virtualnog kozmopolisa* ostvarivali bi daleko višu razinu javnosti, transparentnosti, dogovaranja i sudjelovanja u procesima donošenja odluka nego što to mogu postići ‘građani staroga kova’ glede procesa demokratskog odlučivanja u okviru tradicionalne države. Na drugoj strani, u ‘demokraciji na dugme’ (*push-button democracy*) digitalnog referenduma ljudi u načelu imaju vazda otvorenu mogućnost da utječu na oblikovanje bilo kakve politike.

Ipak, na drugoj strani, politika globalnih komunikacija općenito ne izgleda tako benevolentna kao što se to na prvi pogled čini. Prije svega, veoma je upitna demokratska

vjerodostojnost elektronske vladavine. Prvo, umreženi *demos* kojemu su dostupne globalne komunikacije razmjerno je premalen i globalno nereprezentativan. Ograničen je na relativno uske slojeve bogate, mlade, urbane, obrazovane populacije koncentrirane mahom na razvijenom Sjeveru. Doduše to se može za tren promijeniti, kao što svjedoči enormno brzo planetarno širenje mobilne telefonije. No, druga bitnija primjedba upozorava da se elektronski masovni mediji lako pretvaraju u izvor demagoške manipulacije sa svrhom anestetiziranja kritičke svijesti, pa i bilo kakve kulturne samosvijesti potrošača kojima serviraju stupidne programe isprazne zabave, poput idiotizma tzv. *reality show* programa tipa ‘Big brother’, bezbrojnih ‘glokalnih’ latinoameričkih sapunica i domaćih inačica, ‘celebrity’ idolatrije sl.. Takav smjer razvoja globalnih komunikacija nije slučajna, budući da se one nisu razvile do sadašnjeg opsega kao demokratski projekt, s nakanom unapređenja demokracije, već kao lukrativni oblik nadteritorijalnog i nadnacionalnog kapitalizma, te su, u tome smislu, demokratski potencijali globalnih komunikacija jednako ograničeni kao i prethodno kritički analizirani demokratski potencijali globalnog tržišta.

3. Globalno civilno društvo

Većina lijevo orijentiranih eksponenata globalizacije – lijevih pro-globalista ističe *globalno civilno društvo* kao vodećeg aktera, ili glavnog čimbenika procesa alternativne ‘globalizacije odozdo’, što se nadaje kao prostor kreposti na kojemu se ukida ugnjetavanje vlasti i eksploatacija na tržištu. Međutim, kritička analiza ukazuje na neke ozbiljne probleme što ruše idiličnu sliku civilnog društva kao ‘Svetog grala’ globalne demokracije. Prije svega, fraza ‘civilno društvo’ u svojem značenju sabire mnoštvo različitih fenomena i pojmova, uključujući različite društvene grupe, nevladine organizacije, znanstvene institute, udruge za zaštitu ljudskih prava, okoliša, mirovne pokrete, feminističke organizacije, muška bratstva, jednako kao i etnička, rasna, pa i rasistička udruženja poput Ku-Klux-klana, Skin Headsa, navijačkih udruga, zatim kriminalističke sindikate, kokainske kartele itd. itd. Na drugoj strani, legitimacijski potencijal globalnog civilnog društva je slab, poglavito glede njegove demokratske vjerodostojnosti, participacije u procesu donošenja odluka, transparentnosti izbora i odlučivanja, javne odgovornosti. Jednom riječju, prostor globalnog civilnog društva je *terra incognita* u kojoj caruje demokratski deficit (Scholte, 2000: 272-280).

HUMANIZACIJA GLOBALIZACIJE

Budući da su alternativni demokratski potencijali nadteritorijalne i nadnacionalne globalizacije nedostatni, nameće se potreba nužnosti njezina demokratskog nadzora i preobražaja, o čemu govore mnogi kritičari aktualne globalizacije, kao i teorije i prakse neoliberalnog globalizma. Primjerice Hans Küng se zalaze za demokratsku reformu globalizacije, koja je ne samo moguća – budući da „globalizacija nije prirodna nepogoda pred kojom su ljudi nemoćni“ – ona je i nužna. Naime, upozoravao je Küng još 1997. g., globalizacija se mora staviti pod demokratski nadzor, jer će njezin nekontrolirani

razvoj, vođen egoističkim interesima transnacionalnog kapitala, prije ili kasnije dovesti do velike svjetske krize, odnosno do sloma svjetskog gospodarskog sustava, pa će onda promjena biti neophodna. A bolje je da reforma nastupi prije, nego poslije krize i sloma. Aktualna globalna ekonomska kriza koja se munjevito proširila čitavim svijetom bolno potvrđuje dijagnozu Hansa Kunga i mnogih drugih kritičara neoliberalne globalizacije (Küng, 1997: 167-169, 215). Küng nudi etički okvir globalne demokracije temeljen na *svjetskom ethosu*, odnosno globalnom koncenzusu o univerzalnim ljudskim pravima i odgovornostima. Njegova *conditio humana* globalizacije glasi: nadređenost politike ekonomiji, te nadređenost etike i politici i ekonomiji (Küng, 1997: 213-214).

Potrebno je, dakle, uspostaviti obvezujući sustav svjetske vladavine s određenim oblikom globalnog keynesijanizma, socijalnog gospodarstva kakvoga zastupa socijalni liberalizam. Prema tome, reafirmacija autentičnog liberalizma, uz odmak od neoliberalne gospodarske i socijalne politike, stavlja težište na **socijalni liberalizam** koji promiče afirmaciju individualnih, socijalnih, kulturnih i nacionalnih prava i sloboda građana, socijalno gospodarstvo s ravnotežom interesa kapitala i rada, te pravnu državu liberalne demokracije u kojoj svi državljani imaju jednaka prava.

Da zaključim, socijalni liberalizam je teorijski i politički koncept koji se suprotstavlja neoliberalnom globalizmu, i kao takav jest najperspektivnija teorijska podloga humanizacije globalizacije.

LITERATURA

Barnet, R. J. & Cavanagh, J. (1994) *Global Dreams: Imperial Corporations and the New World Order*. New York: Simon & Schuster.

Beck, U. (2003) *Što je globalizacija? Zablude globalizma – odgovori na globalizaciju*, Zagreb: Vizura.

Berger, J. (1999) 'The Threat of Globalism', *Race & Class*, vol. 40, no. 2-3.

Dworkin, R. (1977) *Taking Rights Seriously*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Dworkin, R. (1985) *A Matter of Principle*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Dworkin, R. (1990) „Foundations of Liberal Equality“ in: *Tanner Lectures on Human Values*. Vol. 11. Salt Lake City: University of Utah Press.

Fukuyama, F. (1992) *The End of History and the Last Man*. New York: Free Press.

George, S. & Sabelli, F. (1994) *Faith and Credit: the World Bank's Secular Empire*, Boulder CO: Westview.

Giddens, A. (2005) *Odbjegli svijet: Kako globalizacija određuje naše živote*. Zagreb: Klub studenata sociologije Diskrepancija – Naklada Jesenski i Turk.

Huntington, S.P. (1991) *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. Norman: University of Oklahoma Press.

Huntington, S.P. (1993) *The Clash of Civilizations?: The Debate, with responses by: F. Ajami et al.* New York: A Foreign Affairs Reader.

- Huntington, S.P. (1996) *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Schuster.
- Hurrell, A. & Woods, N. (eds) (1999) *Inequality, Globalization, and World Politics*. Oxford University Press.
- Khor, M (1995) *Adress to the International Forum on Globalization*, New York City, November.
- Korten, D.C. (1995) *When Corporations Rule the World*. West Hartford, CT: Kumarian Press.
- Kukoč, M. (2006) „Democracy and Neo-liberal Globalization“, *Synthesis philosophica*, 42, vol. 21 fasc. 2, pp. 373-383.
- Kukoč, M. (2008) „Liberal Democracy and the Rule of Law in the Age of Globalization“, in: *Globalization of Politics*, ed. by A. Milardović, D. Pauković, D. Vidović, Zagreb: Political Science Research Centre. pp. 71-85.
- Küng, H. (1997) *A Global Etic for Global Politics and Economics*. London: SCM Press.
- Küng, H. (2007) *Svjetski ethos za svjetsku politiku*. Zagreb: Intercon.
- Küng, H. (2007) *Svjetski ethos za svjetsko gospodarstvo*. Zagreb: Intercon.
- Nozick, R. (1974) *Anarchy, State, and Utopia*. Oxford and New York: Blackwell and Basic Books.
- Rawls, J. (1972) *A Theory of Justice*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (1996) *Political Liberalism*. With a New Introduction and the ‘Replay to Habermas’. New York: Columbia University Press.
- Reiser, O.L. and Davies, B. (1944) *Planetary Democracy: an Introduction to Scientific Humanism and Applied Semantics*. New York: Creative Age Press.
- Ritzer, G. (1999) *Mekdonaldizacija društva: Istraživanje mijenjajućeg karaktera suvremenog društvenog života*, Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- Rothbard, M. (1982) *The Ethics of Liberty*. Atlantic Highlands NJ: Humanities Press.
- Schiller, H. I. (1991) ‘Not Yet the Post-Imperialist Era’, *Critical Studies in Mass Communication*, vol. 8, no. 1, pp. 13-28.
- Scholte, J. A. (2000) *Globalization: a critical introduction*. New York: Palgrave.
- Senghass, D. (2002) *The Clash within Civilizations: Coming to terms with cultural conflicts*. London and New York: Routledge.
- Spajić-Vrkaš, V., Kukoč, M. i Bašić, S. (2001) *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: interdisciplinarni rječnik*, Zagreb: Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO.
- Spybey, T. (1996) *Globalization and World Society*. Cambridge: Polity Press.
- Taylor, P. J. (1995) ‘Beyond Containers: Internationality, Interstateness, Interterritoriality’, in: *Progress in Human Geography*, vol. 19, no. 1 (March), pp. 1-15.
- Taylor, P. J. (2000) ‘Izations of the World: Americanization, Modernization and Globalization’ in: C. Hay & D. Marsh (eds), *Demystifying Globalization*. Basingstoke: Macmillan, pp. 49-70.
- Thomas, C. & Wilkin, P. (eds) (1997) *Globalization and the South*. Basingstoke: Macmillan.

Wallerstein I., (1999) "Globalization or The Age of Transition? A Long-Term View of the Trajectory of the World-System" <http://fbc.binghamton.edu/iwtrajws.htm>

Webster (1961) *Webster's Third New International Dictionary of the English Language Unabridged*. Springfield, MA: Merriam.

<http://en.wikipedia.org/wiki/Globalization>

<http://www.ifg.org/analysis.htm>

MISLAV KUKOČ

Faculty of Philosophy, Split/ Institute for Social Sciences

Ivo Pilar – Center Split, Croatia

LIBERAL DEMOCRACY VS. NEOLIBERAL GLOBALIZATION

Abstract: Although the accelerated globalization of recent decades has flourished in tandem with a notable growth of liberal democracy in many states where it was previously absent, it would be hard to say that the prevailed processes of neo-liberal globalization foster development of global democracy and the rule of law. On the contrary, globalization has undercut traditional liberal democracy and created the need for supplementary democratic mechanisms. However, suprastate democracy as well as potential unofficial channels of global democracy have shown in practice many democratic deficits rather than democratic credentials.

On the other hand, neo-liberalism i.e. libertarianism, which has generally prevailed as the authoritative philosophical matrix and policy framework in contemporary globalization, does not have much in common with philosophy of social and political liberalism which creates the ideal of liberal democracy of well-ordered society.

Keywords: globalization, globalism, liberalism, libertarianism, neo-liberalism, democracy